

ÇUKUROVA AĞIZLARINDA* ÜNLÜ GÖÇÜŞMESİ

Faruk YILDIRIM**

Göçüşme (metatez), genel olarak, "kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı" (Korkmaz, 1992,74) şeklinde tanımlanmakla birlikte konuyla ilgili kaynaklarda yalnızca ünsüzlerin yer değiştirmesine ilişkin örnekler bulunmakta, ünlülerin yer değiştirmesine değinilmemektedir. Bu bildiride; Çukurova ağızlarında görülen ünlü göçüşmeleri, bu ses olayının oluşma şartları ve görüldüğü yerleşim alanları ele alınacaktır.

Türkçede kelime içinde ünlülerin de yer değiştirdiğine işaret eden ilk Türkolog Ahmet Caferoğlu'dur. Caferoğlu, konuyla ilgili olarak, Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi adlı makalesinde (1955, 2) "Metathèse gelişmesi, yalnız konson gelişme ve değişimleri bahsinde incelenmemen, buraya assimilasyon çevresine soktuğumuz vokal yer değiştirmelerini eklemeliyiz." demiş , ünlü göçüşmesi olarak değerlendirdiği bazı örnekleri vermiş ve ünlü göçüşmesi konusunun "yalnız başına" ele alınması gerektiğini bildirmişti. Ancak bu uyandan sonraki çalışmalarda da, ünlü göçüşmesi hakkında bilgi verilmemiştir. Bunun nedeni, kuşkusuz, gerek yazı dilimizde, gerekse incelenen Anadolu ve Rumeli ağızlarında bilgi vermeyi gerektirecek bir duruma rastlanmayışıdır. Üzerinde doktora çalışması yaptığımız Çukurova ağızlarında ise, ilgi çekici ve yaygın ünlü göçüşmelerine rastlanmaktadır.

Bölgemizdeki ünlü göçüşmesi olaylarını, göçüşmenin olduğu kelimeler ve ekler açısından incelediğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Çukurova; Adana, Osmaniye, îçel ve Hatay illerine yayılan ve tarihte Klikya olarak adlandırılan ovanın genel adıdır. Bu araştırma, söz konusu ovanın Adana ve Osmaniye illeri sınırlarında kalan kısmıyla ilgilidir.

^{ijste} ** Öğretim Üyesi, Ç.Ü. Eğitim Fakültesi.

1. Geniş düz ünlüyle biten isimler üzerine gelen yükleme durumu eki **+I**, bağlayıcı ünsüzden önce gelen geniş ünlüyle yer değiştirir. Bu durumun örneklerine en çok Doğu Çukurova ağzlarında olmak üzere, araştırma bölgesinin büyük kısmında rastlanır. Bu örneklerin bir kısmında, göçüşmeyle birlikte, başta incelve olmak üzere başka ses olayları da görülebilir:

ğarıye (<ğara+(y)ı; Kozan ilçe merkezi),
 elbisiye (<elbise+(y)i; İmamoğlu, Hacıhasanlı köyü),
 lambıya (<lamba+(y)ı; Yüreğir, Baklalı köyü),
 liriye (<lira+(y)yı; Ceyhan, Kösreli beldesi),
 sıarıya (siğara+(y)ı; Ceyhan, Camızağlı köyü),
 nāşidiye (<Nāşide+(y)i; Yumurtalık ilçe merkezi),
 burıya (<bura+(y)ı, Karataş, Gökaya köyü),
 sobuya (<soba+(y)ı; Kadirli, Cıçık köyü),
 kimsiye (<kimse+(y)i; Kadirli ilçe merkezi),
 dabançıya (<tabanca+(y)ı; Düziçi, Bayındırlı Köyü),
 ğayfiye (<ğahve+(y)i; Osmaniye, Gökçedam köyü),
 tahraniya (<tarhana+(y)ı; Toprakkale, Tüysüz köyü)...
 meçitdiyese (<mescit+te+(y)i-se; Kozan, Bulduklı köyü),
 böylüyedı (<böyle+(y)i-di; İmamoğlu, Camili köyü),

2. Ekleşme aşamasındaki **i-** yardımcı fiilinin hikâye, rivayet ve şart şekilleri geniş düz ünlüyle biten isimler üzerine gelirken y bağlayıcı ünsüzünü alır; ismin sonundaki geniş ünlü ile **+(y)Idİ/+(y)UdU, +(y)ImIş/+(y)UmUş, +(y)IsA/+(y)UsA** şekillerindeki y'den sonra gelen dar ünlüler ile bu şekillerin eklendiği kelimenin sonundaki geniş düz ünlü (a, e) yer değiştirir:

ğarınçıyasa (<ğarınca+(y)ı-sa < ğarınca i-se; Yumurtalık, Zeytinbeli beldesi),

iki yaşındıyemissim (<iki yaşında+(y)ımissim < iki yaşında i-miş-im; Yumurtalık, Zeytinbeli beldesi),

idâriyédi (<idâre+(y)i-di; Osmaniye, Dereobası köyü),

paşıyamış (<paşa+(y)ımış Toprakkale, Tüysüz köyü),

niyese (<ne+(y)ise Osmaniye, Issızca köyü)...

3. Çukurova ağzlarında, ilgi durumu eki, teklik ikinci kişi iyelik ekinden sonra geldiğinde, iyelik ekiyle birleşerek **+yIñ/+yUñ (<+ñ+Iñ/+ñ+Uñ)** şeklini oluşturur. Bu şekil geniş düz ünlüyle biten isimlere eklendiğinde, bazen ünlü göçüşmesi meydana gelir:

babıyañ (<baba+ñ+ıñ; Yüreğir, Yakapınar beldesi),

babıyeñ (<baba+ñ+ıñ; Yumurtalık ilçe merkezi);

anıyeñ (<ana+ñ+ıñ; Osmaniye, Dereobası köyü)...

İlgi durumu eki "ne" kelimesine eklendiğinde de göçüşme oluşur:

niyeñ (ne+(y)ıñ; Osmaniye, Dereobası köyü).

4. **Şart kipinin hikâyesinde** şart ekinin sonundaki *-a/-e* ile *i-* yardımcı fiilinin kök ünlüsü, aralarına giren *y* bağlayıcı ünsüzünün etkisiyle yer değiştirirler:

olsıyadı (<olsa-(y)ı-dı; Toprakkale, Tüysüz Köyü),

yazdırsıyedik (yazdırsa-(y)i-dik; Ceyhan, Kayıkçılı köyü),

olsıyadı (<olsa-(y)ı-dı; Yumurtalık ilçe merkezi),

gessiyédi (<gelse-(y)i-di; Osmaniye, Gökçedam köyü)...

5. **İstek kipinin hikâyesinde** de şartın hikâyesinde olduğu gibi yer değiştirme oluşur:

oluyadı (<ola-(y)ıdı; Düziçi, Gümüş beldesi),

kesiyédiñ (<kese-(y)i-di-ñ; Yumurtalık, Zeytinbeli beldesi),

götüriyédin (<götüre-(y)i-di-ñ; Osmaniye, Dereobası köyü),

6. **Tezlik birleşik fiilinde** bazen ünlü göçüşmesine rastlanır:

aTlıyavérişin (<atla-(y)ı-ver-işin; Ceyhan, Kıvrıklı köyü),

isdiyevériyör (<iste-(y)i-ver-i-yor; Osmaniye, Dereobası köyü)...

7. Bulunma durumundaki isimler üzerine gelen ek fiilin geniş zaman birinci teklik kişi eki **+(y)İm/+(y)Um** ve birinci çokluk kişi eki **+(y)İK/+(y)UK**'taki dar ünlüler, bağlayıcı ünsüzden önce gelen geniş ünlüyle yer değiştirir:

yanındıyam (<yanı+(n)da+(y)ım; Yüreğir, Yakapınar beldesi),

ell_üç yaşındıyém (<elli üç yaşında+(y)ım; Yüreğir, Kaşlıca köyü),

hocuyam (<hoca+(y)ım; Düziçi, ilçe merkezi),

farķındıyem (<farķında+(y)ım; Kadirli, Kesikkeli köyü),

yayladıyeK (<yaylada+(y)ık; Ceyhan, Kayıkçılı köyü),

bõründıyeK (<bõğründe+(y)ık; Düziçi ilçe merkezi)...

8. **i-** yardımcı fiilinin zarf fiil şekli "iken" in bölgemizdeki yarı ekleşmiş şekli **+(y)IKAn**, bulunma durumundaki isimlerden sonra geldiğinde, bağlayıcı ünsüz y'den sonra gelen dar ünsüz ile bulunma durumu ekinin sonundaki geniş ünlü yer değiştirir:

ākifiyediyēken (<Akifiye+de+(y)i-ken; Kadirli, Tatarlı köyü),

ğaradaşdıyekene (<Karataş+da-(y)i-ken; Osmaniye, Çona köyü)...

9. Bölgemiz ağızlarında, ile edatının ekleşmiş şekillerinden **+(y)InAn/+(y)UnAn**, geniş düz ünlüyle biten kelimelere eklendiğinde, ünlü göçüşmesi oluşur:

nişiyenen (<nişe+(y)inen < nişe ile; Yüreğir, Buruk beldesi),

arabiyenen (<araba+(y)inen < araba ile; Yumurtalık ilçe merkezi),

paltiyenen (balta+(y)inen; Osmaniye, Dereobası köyü),

paltıyanan ğazmıyanan (<balta+(y)ınan ğazma+(y)ınan< balta ile ğazma ile; İmamoğlu, Camili köyü),

şapğıyanan (<şapka+(y)ınan < şapka ile; İmamoğlu, Hacıhasanlı köyü),

parıyanan (<para+(y)ınan < para ile; Düziçi, Gümüş beldesi)...

10. Geniş düz ünlüyle biten fiillere **-(y)Ip/-(y)Up** zarf fiil eki geldiğinde y yardımcı ünlüsünün iki yanındaki ünlülerde göçüşme meydana gelir:

geveliyep (<gevele-(y)ip; Kozan, Bulduklı köyü),

çatlıyab_ölüyor (<çatla-(y)ıp ölüyor; Karaisalı, Kocaveliler köyü),

arıyap (<ara-(y)ıp; Ceyhan, Burhanlı köyü),

bällyap (<bağla-(y)ıp; Sumbas, Kabayar köyü),

toparlıyap (<toparla-(y)ıp; Kadirli, Tozlu köyü),

kitliyeP (<kitle-(y)ip; Kadirli, Narlıkışla köyü),

yiyeP (<yé-(y)ip; Kadirli, Cıgıcık köyü),

yağalıyèP (<yakala-(y)ıp; Kozan, Acarmantaş köyü)...

11. Geniş düz ünlüyle biten fiillere **-(y)IncA/-(y)UncA**, **-(y)IncAK/-(y)UncAK** ve **-(y)IncI/-(y)UncU** zarf fiil ekleri gelirken, bağlayıcı ünsüz y'den sonda gelen dar ünsüz ile eklendiği kelimenin sonundaki geniş ünlü yer değiştirir:

çıkmıyanca (<çıkma-(y)ınca; Kozan, Bucak köyü),

yarılıyanca (<yarıla+(y)ınca; Ceyhan, Isırganlı köyü),

olmıyancağ (<olma-(y)ınca; Osmaniye Dereobası köyü),

söylüyenci (<söyle-(y)inci < söyle-(y)ince; Osmaniye il merkezi),

isdiyenci (<iste-(y)inci < iste-(y)ince; Ceyhan İsalı köyü),

isdiyence (< iste-(y)ince; Osmaniye, Fakıuşağı köyü)...

12. Geniş düz ünlüyle biten fiillere **-(y)İşIn/-(y)UşUn** zarf fiil eki geldiğinde y yardımcı ünlüsünün iki yanındaki ünlülerde göçüşme meydana gelir:

başlıyaşın (<başla-(y)ışın; Kozan, Bucak köyü),

isdiyeşin (<iste-(y)ışın; Ceyhan, Köseli beldesi),

patlamıyaşın (<patlama-(y)ışın; Ceyhan, Tatarlı köyü),

öyle diyeşin (<öyle de-(y)ışın; Yumurtalık, Zeytinbeli beldesi),

ölmıyeşin (<ölme-(y)ışın; Düziçi ilçe merkezi),

sabınnıyeşin (<sabunla-(y)ışın; Osmaniye il merkezi),

gelmiyeşin (<gelme-(y)ışın; Osmaniye, Gökçedam köyü)...

13. Bölgemiz ağızlarındaki gelecek zaman eklerinden **-(y)IcI/-(y)UcU**, geniş düz ünlüyle biten fiil tabanlarına eklendiğinde, y yardımcı ünsüzünden önce gelen fiil sonundaki geniş ünlüyle, y'den sonra gelen ekin birinci dar ünlüsü yer değiştirir* :

sormuyacıdır "sormayacaktır" (<sorma-(y)ıcı-dır İmamoğlu, Sevinçli köyü),

suluyacığ (<sula-(y)ıcı-ğ; Yumurtalık ilçe merkezi),

oşşuyacıñız (<oşşa-(y)ıcı-ñız; Adana il merkezi),

ğalmıyacı (<ğalma-(y)ıcı; Yüreğir, Buruk beldesi),

bağamıyacı (< bağama-(y)ıcı; Kadirli, ilçe merkezi),

öldürmiyeciydi (<öldürme-(y)ici-ydi; Kadirli, Harkaçtuğı köyü),

dıniyecim (<diñle-(y)ici-m; Kadirli, Cığcık köyü),

söylüyecim idi (<söyle-(y)ici-m i-di Düziçi, Atalan köyü),

Söz konusu ek ve ekin çekimi sırasında meydana gelen göçüşme için Mehmet Özmen'in Bir dergisinde yayınlanacak olan "-IcI/-UcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine" adlı makalesine bkz.

oynuyacı (oyna-(y)ıca; Osmaniye, Issızca köyü),
 götürmüveciñ mi? (<götürme-(y)ici-ñ mi; Osmaniye il merkezi),
 kesdirmiyecim (<kestirme-(y)ici-m; Osmaniye Dereobası köyü)...

14. Yarı belirsiz geçmiş zaman eki **-(y)IK/-(y)UK**, geniş düz ünlüyle biten fiil tabanlarına eklendiğinde, bazen göçüşme oluşur:

söylüyeğ idi (<söyle-(y)ik idi; Osmaniye Dereobası köyü).

15. **+leyin** isimden isim yapma ekinde e ve i ünlülerinin göçüşmesine rastlanır:

ölenliyen (<öğle+n+leyin; Kadirli, Aşağı Bozkuyu köyü),
 öğlenniye (<öğle+n+leyin; Karaisalı, Bucak köyü),
 sabahliyen (<sabah+leyin; Yumurtalık ilçe merkezi),
 giceliyen (<gice+leyin; Karataş, Hasırağacı köyü),

16. Kelime tabanlarında da ünlü göçüşmesine rastlanmaktadır:

tiyeP (<teyip <teyp; Kadirli, Kesikkeli köyü),
 iyé (<éyi <edgü; Ceyhan, Tatarlı köyü),
 şiyet (<şehit; Osmaniye, Fakıuşağı köyü),
 ısmiyel (<İsmail; Kozan, Arslanlı köyü),
 kiyeş (<keyiş <keşiş; Ceyhan, Doruk beldesi)...

17. Çukurova ağızlarında, çok seyrek de olsa, y'den önce gelen geniş yuvarlak ünlüyle y'den sonra gelen dar yuvarlak ünlünün yer değiştirmesine rastlanmaktadır:

büyök (<böyük "büyük"; Düziçi, Böcekli beldesi),
 büyüñ (<böyün <bu gün; Kozan, Arslanlı köyü).

Bölgemiz ağızlarındaki ünlü göçüşmeleri, yukarıdaki örnek ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere, her zaman, y ünsüzünün iki yanında bulunan ünlülerde gerçekleşir. Söz konusu göçüşme, öndeki geniş düz ünlüyle arkadaki dar ünlünün yer değiştirmesi şeklinde meydana gelir. y ünsüzünün bağlayıcı ünsüz durumunda olduğu kelimelerde meydana gelen ünlü göçüşmesi olayları, bu ünsüz kelime tabanındayken oluşan ünlü göçüşmelerine göre daha yaygındır. Daraltıcı ve inceltici özelliği olan başka ünsüzlerin kelime içinde bulunuşu, göçüşmelerin oluşumuna katkıda bulunur.

Çukurova ağızlarının bütün ağız gruplarında ünlü göçüşmesine rastlanırsa da, ağız gruplarının bir kısmında yaygın bir kısmında da seyrek. Bölgemiz ağızlarına bu açıdan bakıldığında, şöyle bir tablo görülmektedir:

Doğu Çukurova ağızlarında, *y* ünsüzünün önünde bulunan geniş düz ünlüyle, arkasında bulunan dar ünlülerin göçüşmesi kurallaşmış ve yaygın durumdadır. Kuzeybatı Çukurova ağızlarında, merkez ağızlarında ve Yörük ağız adacıklarında ise seyrek olarak görülür. Doğu Çukurova'da Bozdoğan, Avşar, Cerit, Tecirli, Ulaşlı, Kırıntılı/Lek Türkmen ağızlarıyla yerli ağızlarının konuşulduğu Osmaniye, Kadirli, Toprakkale, Yumurtalık, Ceyhan ve Kozan'da çok yoğun olarak karşımıza çıkan bu ses olayı; İmamoğlu ilçesinde Camili ve Hacıhasanlı köyü başta olmak üzere Berber ve yerli ağızlarında, Kuzey Yüreğir'de Karahacılı ağızında, Güney Yüreğir'de yerli ağızlarında ve Karataş'ta Bozdoğan ağızında seyrek olarak görülür. Kuzeybatı Çukurova ağızlarıyla merkez ağızlarındaki örnekler, kurallaştırılabilir olmaktan uzaktır. Karahacılı ağızıyla Kuzey Yüreğir'deki bazı Yörük toplulukları ağızlarında karşımıza çıkan örnekler, komşu ağızların etkisiyle ortaya çıktığı izlenimi uyandırmaktadır. Karataş'ın Gökaya köyünden derlenen metinlerde ünlü göçüşmesi kararlılık gösterir. Karataş'ın diğer Bozdoğan köyleriyle Yumurtalık ilçesinin batısıyla kuzeyindeki Bozdoğan köylerinde de bu göçüşmeye rastlanır.

Çukurova ağızlarında yaygın olarak görülen ünlü göçüşmesi olayının, komşu ağızlarda da bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle özellikle Kahramanmaraş, Gaziantep, Hatay, İçel ve Kayseri ağızlarında ünlü göçüşmesi bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa hangi şartlar altında meydana geldiği araştırılmalıdır. Bu türden araştırmaların hem Anadolu'daki Türk boylarının yerleşim alanları ve birbirleriyle ilişkileri hem de Anadolu ağız coğrafyası açılarından açısından önemli veriler ortaya koyacağı kanısındayız.

KAYNAKLAR

Caferoğlu, Ahmet (1955). "Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi," *TDAY-Belleten 1955*, Ankara: TDK, s.1-7.

Eren, Hasan (1953), "Türk Dillerinde Metathese," *TDAY-Belleten 1953*, s.161-180.

Korkmaz, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.

Özmen, Mehmet (Yayınlanacak), "-IcIAUcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine," *Bir*.

Topaloğlu Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötügen.

Yıldırım, Faruk (1997), "XIX. Yüzyılda Çukurova'nın Etnik Yapısı Üzerine Bazı Tespitler," *Bütün Yönleriyle Ziya Paşa ve Çukurova Sempozyumuna* sunulan bildiri. Adana, 8 Mart 1997.